

MEHMET BEŐIKÇI
Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği

MEHMET BEŞİKÇİ Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladıktan sonra aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nden yüksek lisans ve doktora derecelerini almıştır. "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği" konusunu ele aldığı doktora tezi, Brill Yayınevi tarafından *Between Voluntarism and Resistance: The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War* (2012) başlığıyla yayımlanmıştır. Bu kitabın genişletilmiş Türkçe baskısı *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* (2015) Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından 2016 yılı Telif Eserler Mansiyon Ödülü'ne layık görülmüştür. Yazarın *Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Hafızası* (İletişim Yayınları) başlıklı eseri 2019'da yayımlanmıştır. Askerî tarihle sosyal ve kültürel tarih disiplinlerini sentezleyen bir bakış açısıyla araştırmalar yapan Beşikçi'nin son dönem Osmanlı askerî tarihinde savaş ve toplum ilişkisi üzerine Türkçe ve İngilizce makaleleri bulunmaktadır. Halen Yıldız Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü'nde öğretim üyesidir.

İş Bankası Kültür Yayınları, 2015 (1 baskı)

İletişim Yayınları 3285 • Tarih Dizisi 172
ISBN-13: 978-975-05-3486-7
© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM
I. Baskı 2023, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Mehmet Atala

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOGRAFI Seferberlik ilanından sonra, Halıcıoğlu Talimgâhi'nda
talim yapan Osmanlı yedek subay adayları (ATASE Koleksiyonu)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Deniz Eroğlu

DIZIN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldirımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MEHMET BEŐIKÇI

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	9
KISALTMALAR.....	12
ÖNSÖZ.....	15
GİRİŞ	17
Topyekûn savaş paradoksu.....	19
Mevcut literatürün seçmeli ve eleştirel bir değerlendirmesi.....	27
Araştırmanın kapsamı.....	36
Kaynaklar.....	40
Kitabın bölümleri.....	45
BİRİNCİ BÖLÜM	
SAVAŞ İÇİN COŞKU ÖRGÜTLEMELERİ: SAVAŞIN EŞİĞİNDE OSMANLI KAMUOYUNDA SEFERBERLİK ÇAĞRILARI	51
“1914 ruhu” ve savaş coşkusu tartışmaları.....	53
Balkan yenilgisinden sonra Osmanlı kamusal alanının militarizasyonu.....	57
Balkan yenilgisi sonrası travma ve diriliş söylemi.....	74
Cihad ilanı mitingleri.....	80
“Silah başına!” çağrısı ve seferber edici söylemler.....	87
Sözlü propagandanın önemi.....	101
Sonuç.....	108

İKİNCİ BÖLÜM

TOPYEKÛN SAVAŞ KOŞULLARINDA

ZORUNLU ASKERLİK SİSTEMİ	111
Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin sancılı evrimi	113
Balkan yenilgisi sonrasında reformlar	121
Seferberlik ilanı ve zorunlu askerlik sistemi	126
Zorunlu askerliği yerel düzeyde uygulamaya çalışmak	137
<i>Muhtar</i>	142
Zorunlu askerlik sisteminde eşitlik meselesi	143
<i>İçerme ve dışlama</i>	145
Amele taburları	147
Seferberlik ve askerlikten muafiyetler sorunu	158
<i>Bedel-i nakdî</i>	159
<i>Muafiyetlerin lağvı ve ailelerin desteklenmesi sorunu</i>	161
<i>Bürokratik muafiyetler</i>	165
<i>Belli sosyal grupların muafiyeti</i>	167
Vatandaştan zâbit yapmak: Seferberlik ve ihtiyât zâbitleri	168
Sonuç	173

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSUNDA

GÖNÜLLÜLER: BİR İKTİDAR İLİŞKİSİ OLARAK

GÖNÜLLÜ İSTİHDAMI	175
Hapishanelerden insangücü takviyesi: Mahkûm gönüllüler	178
Muhacir gönüllüler	192
Aşiret gönüllüleri	197
Dinî gönüllüler	206
Gönüllü toplayan gönüllü kuruluşlar	213
Gönüllülerin faydaları ve istismarı	215
Sonuç	221

DÖRDÜNDÜ BÖLÜM

GENÇLİĞİ SEFERBER ETMEK, ÇOCUKLARI ASKERE

HAZIRLAMAK: İZCİLİKTE PARAMİLİTER DERNEKLERE

Konuyla ilgili mevcut kaynaklar ve eleştiriler	225
Beden terbiyesini militarize etme çabaları ve Osmanlı güç dernekleri	227
Eğitim, seferberlik ve köylü gençler: Güç Dernekleri'nden Genç Dernekleri'ne	232
<i>Von der Goltz ve Alman militarizminin etkisi</i>	236

<i>Hedefler, teşkilatlanma ve söylemler</i>	239
<i>Asker ihtiyacı ve insangücü sorunu</i>	244
<i>Yerel birimlerde örgütlenme: Katılım ve direnç</i>	247
<i>Genç Dernekleri ve iktidar: İdeoloji ve siyaset</i>	258
Sonuç	261

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İNSANGÜCÜ SEFERBERLİĞİNİN SINIRLARI: FİRAR SORUNU VE YENİDEN SEFERBER ETME ÇABALARI	263
Sorunun boyutu	266
<i>Kimin sorunu?</i>	269
Firarların nedenleri: Açıklananlar ve anlaşılanlar	274
Firarinin “yaşam tarzı”: Firariler, eşkıyalar ve devlet	285
Firarı teşvik etme	296
Firara karşı önlemler ve firarileri yeniden seferber etme çabaları	302
<i>Ceza ve ikna</i>	309
Yurt cephesinde düzeni sağlama çabaları: Osmanlı jandarmasının yeniden yapılandırılması	314
Firarilere aflar	320
Savaşın sonuna doğru insangücü sorunları ve savaştan sonrası	323
Sonuç	326
SONUÇ	329
KAYNAKÇA	335
DİZİN	357

TEŞEKKÜR

Bu kitabın temelini 2009 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladığım doktora tezime oluşturuyor ve tıpkı tezde olduğu gibi bu kitabın yazılma süreci de aslında kolektif bir yolculuk oldu ve bu yolculukta bana birçok kişi eşlik etti. Çokça istifade ettiğim bu insanların katkıları olmasaydı, bu kitapta anlattığım hikâye eksik ve daha az ilginç olurdu.

İlk olarak, hocam ve tez danışmanım olan Selim Deringil'e müteşekkirim. Onun teşvikleri ve yönlendirmelerinin, son dönem Osmanlı tarihinin uçsuz bucaksız deryasında kendime bir rota çizebilmemde büyük yardımları oldu. Ayrıca, belki ondan öğrendiğim en değerli derslerden biri, tarihçiliğin giderek asık suratlı bir zanaat haline gelmeye başladığı son yıllarda, arşivlerde araştırma yapmanın ve bir tarih kitabı yazmanın ciddi bir iş olduğu kadar keyif de alınabilecek bir faaliyet olduğudur. Tez jürimde yer alan Edhem Eldem, Selçuk Esenbel, Cemil Koçak ve Zafer Toprak'ın eleştirileri ve tavsiyeleri, tez metnini revize edip bir kitap haline getirme sürecinde bana yol gösterici oldu; bunun için her birine şükranlarımı sunuyorum. Lisans öğrenciliğimden doktora sonrasına uzanan süreçte sürekli desteğini aldığım Arzu Öztürkmen bana ders hocalığı kadar akıl hocalığı da yaptı; benim için son derece değerli olan destek ve teşviklerinden dolayı kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Erik-Jan Zürcher hem tezimi okuyarak onu kitaba dönüştürmem için beni teşvik etti, hem de onu Brill Yayınevi'nin gündemine almasını sağladı. Zürcher'e ayrıca, beni Hollanda Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü bünyesinde gerçekleştirilen "Fighting for a Living: A Comparative Study of Military Labour, 1500-2000" (2010-2012) projesine davet ettiği için de şükran borçluyum. Bu proje kapsamında gerek yaptığım bireysel araştırma ge-

rekse de kolektif çalıştaylar, bilhassa Osmanlı zorunlu askerlik sistemi hakkındaki ilk bulgularımı ve tezlerimi eleştirel bir gözle yeniden değerlendirmem için bana değerli katkılar sağladı.

Bu kitabın meydana geliş sürecinde arkadaşlarımla yaptığım tartışmalardan son derece istifade ettim. İlk olarak değerli dostum İ. Kaya Şahin'i zikretmeliyim; ne zaman ihtiyaç duysam yardımına koştu, hiçbir sorumu yanıtsız bırakmadı ve ardı arkası gelmez isteklerimi sabırla dikkate aldı. Ayrıca, kitabın bütün bölümlerinin taslağını okuyarak değerli yorumlarda bulundu. Dostum Gültekin Yıldız'ın, genelde askerî tarihçilik konusundaki engin teorik bakış açısı ve özelde de Osmanlı tarih yazımına yönelik eleştirel yaklaşımı bu kitaptaki bazı tespitlerimi netleştirmemde ve kitap sonrası yeni araştırma soruları formüle etmemde bana çok yardımcı oldu; bunun için kendisine minnettarım. Araştırma ve yazma sürecinin değişik safhalarında çeşitli biçimlerde desteklerini gördüğüm arkadaşlarım ve meslektaşlarım Yiğit Akın, Sabri Ateş, Lale Can, Y. Tolga Cora, Neslihan Erkan, Atabey Kaygun, Rita Koryan, Christopher Markiewicz, Oktay Özel, Emre Sencer, Kerem Ünüvar, Ömer Uzun, Anna Vakali, Bill Walsh, Yücel Yanıkdağ ve Murat Yüksel'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Brill Yayınevi'nden, Osmanlı tarihi dizisi editörleri Suraiya Faroqhi ve bilhassa Boğaç Ergene'ye profesyonellikleri ve dakikliklerinden dolayı teşekkür ederim. Yayın hazırlığı sürecinde editör Franca de Kort'un değerli katkıları oldu. Ayrıca, kitap taslağının değerlendirilme sürecinde bana hem teşvik edici yorumlar hem de önemli tavsiyeler sunan iki anonim hakeme de müteşekkirim.

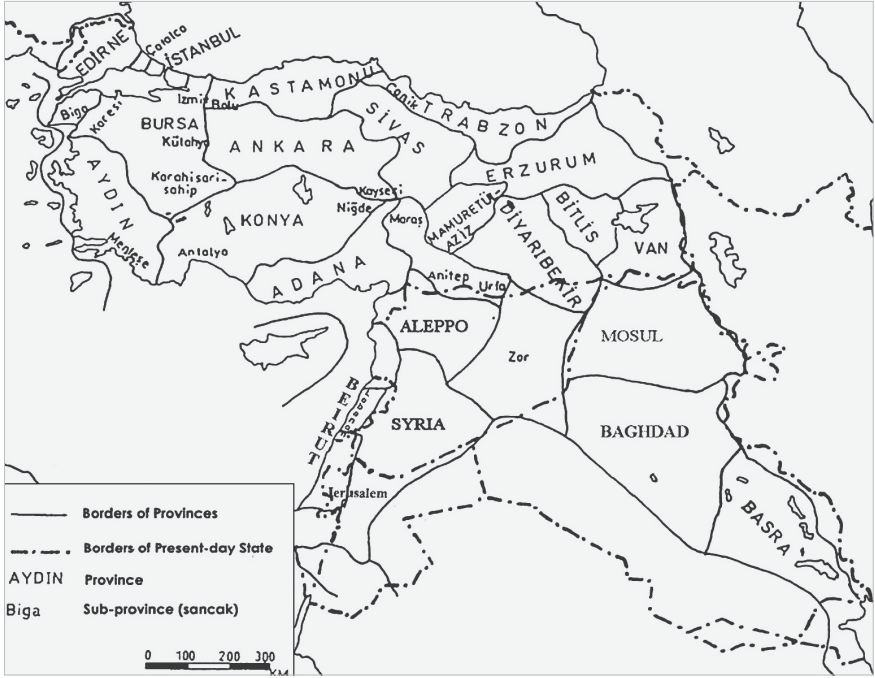
Araştırma ve yazma sürecinde destek ve fonlarıyla yardımlarını esirgemeyen kurumlara da teşekkür etmek istiyorum. İlk olarak Boğaziçi Üniversitesi Vakfı, American Research Institute in Turkey (ARIT) ve Turkish Cultural Foudation'a, araştırmalarımın ilk safhasında sundukları finansal destekten dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Araştırmalarım esnasında çeşitli arşivlerde ve kütüphanelerde çalıştım ve bu kurumların personelinden değerli yardımlar aldım. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi, BOA (İstanbul), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, ATA-SE (Ankara), Britanya Ulusal Arşivleri (Londra, İngiltere), İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi (İstanbul), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı, Askerî Müze Kütüphanesi (İstanbul) ve Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi (İstanbul) personeline yardımlarından dolayı minnettarım. Bu açıdan özellikle teşekkür etmek istediğim kurum ise Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinin parlayan yıldızı olan Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nin değerli çalışanlarıdır; ne zaman ihtiyaç duysam yardımcı olan Seyfi Berk'e bilhassa müteşekkirim. Ayrıca, 2005 yılından beri ça-

lışmakta olduğum Yıldız Teknik Üniversitesi'ndeki yöneticiler, meslektaşlar ve arkadaşlarıma, bu kitabın yazılma sürecinde bana sağladıkları değerli destek ve esneklikten dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Bu teşekkür bahsini değerli ailemle bitirmek isterim. Öncelikle annem Meryem Beşikçi'ye ne kadar teşekkür etsem azdır; bu kitabı ona ithaf ediyorum. Ablalarım Hatice ve Jale'ye, kardeşlerim Gül, Lale Nur ve Murat'a, ihtiyacım olduğunda yanımda oldukları için minnettarım. Son olarak, bitmeyen enerjisi ve iyimserliğiyle bu kitabın tamamlanma sürecini hayatımın en zevkli dönemlerinden biri haline getiren sevgili eşim Zevcan'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

ATASE	T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (Ankara)
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (İstanbul)
DMA	Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz Tarihi Arşivi (İstanbul)
TNA: PRO	Britanya Ulusal Arşivleri (Londra)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Vilayetler, 1914 (Kaynak: Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994).

ÖNSÖZ

Bu kitap, Brill Yayınevi tarafından 2012 yılında basılan *The Ottoman Mobilization of Manpower: Between Voluntarism and Resistance* adlı kitabımın tarımca yapılan gözden geçirilmiş tercümesidir. Metni birebir tercüme etmek yerine, güncelleştirerek tercüme etmeyi tercih ettim: Orijinal metnin anlatı çatısını ve omurgasını bozmadan, ilgili olduğunu ve katkı sağlayabileceğini düşündüğüm bazı yeni matbu eserleri ve arşiv kaynaklarını metne yedirmeye çalıştım. Bazı ufak kısımları revize ederek yeniden yazarken, bazı yerlere yeni paragraflar ekledim. Ayrıca, Türkçe okur için fazla didaktik kaçabilecek ya da ana anlatı açısından gereksiz duran bazı cümleleri ve dipnotları çıkarmaya karar verdim.

Osmanlı tarihyazımında uzunca bir süre üzerine ölü toprağı serili olarak kalmış Birinci Dünya Savaşı hakkında Türkiye’de son yıllarda bir ilgi artışı gözlemlenmektedir. Resmî anlatı ve kemikleşmiş şablonların etkisi artık kırılmaktadır. Önümüzdeki dönemde, bilhassa genç kuşak araştırmacılar tarafından yapılan nitelikli akademik çalışmaların artacağına dair umut verici işaretler vardır. Askerî tarih disipliniyle sosyal ve kültürel tarih yaklaşımları arasında bir sentez arayışı içerisinde olan “yeni askerî tarihçilik” perspektifi son yıllarda Türkiye akademiasında da kendine bir yer açmaya başlamıştır. Kendisini bu perspektif içerisinde tanımlamak isteyen bu kitap, bir yandan Türkiye’de dinamizm kazanmakta olan Birinci Dünya Savaşı çalışmalarına bir katkı yapmayı hedeflerken, bir yandan da yeni askerî tarihçilik perspektifinin Osmanlı tarihyazımında hak ettiği yere gelmesi sürecinde çorba da tuzu olsun istemektedir.

Bu kitabın 2015 yılında yapılan ilk baskısından bu yana, yukarıdaki temennim doğrultusunda, gerek Osmanlı Birinci Dünya Savaşı deneyiminin askerî-sosyal tarihi, gerekse de daha genel olarak “yeni askerî tarihçilik” perspektifi temelinde Türkiye’de kayda değer nitelikli yayınların yapılmış ve yapılıyor olmasını görmek sevindiricidir. Bilhassa yeni kuşak tarihçilerin bu alana artan ilgisini görmek memnuniyet vericidir ve bu açıdan, temennimin belli ölçülerde gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. Kitabımın İletişim Yayınları’ndan çıkan bu yeni baskısı, bir bakıma, ilk baskının yapıldığı tarihteki görelî “kuraklıkla” kıyaslandığında, kendi araştırma sorunsalı açısından daha “bereketli” bir akademik ortamda ortaya çıkıyor. Dolayısıyla, ilk baskının vesile olduğu eleştiri, yorum ve tartışma hacmiyle kıyaslandığında bu yeni baskının çok daha yoğun ve verimli diyaloglara, mukayeselere ve kritiklere vesile olmasını arzu ediyorum.

Her araştırma metni ve her kitap biraz da ortaya çıktığı dönemin ürünüdür ve bu haliyle, sunduğu analiz ve tespitlerin yanı sıra, bütünsel olarak bakıldığında güçlü ve zayıf yönleriyle biraz da kendi döneminin akademik iklimini temsil eder. Bu nedenle, bu yeni baskıda ilk metne yapısal olarak herhangi bir müdahalede bulunmaktan veya kapsamlı bir kaynakça güncellemesi yapmaktan itinayla kaçındım. Bununla birlikte, metinde çok gerekli olduğunu düşündüğüm yerlerde bazı ufak düzeltmeler ve minik revizyonlar yaptım. Bu açıdan bakıldığında bu yeni baskıya bir tür “gözden geçirilmiş baskı” denmesinde bir sakınca olmayacaktır.

Yayın sürecinde destek ve önerilerini hiçbir zaman esirgemeyen ve işini her zamanki gibi dostane bir profesyonellikle yapan, İletişim Yayınları’nın değerli editörü Kerem Ünüvar’a içtenlikle teşekkür ediyorum. Ayrıca, metni yayına hazırlama esnasında titiz katkılarından dolayı Mehmet Atala’ya şükranlarımı sunuyorum. Son olarak, kapak fotoğrafının temininde yardımcı olan Fatih Baş’a teşekkür ediyorum.

Davutpaşa, Şubat 2023

GİRİŞ

Seferberliğin kapsamı, yoğunluğu ve süresi açısından Birinci Dünya Savaşı daha önceki hiçbir askerî çatışmada rastlanmayan büyüklükte bir ölçekte cereyan etti. Böylesine büyük ölçekteki seferberlik tecrübesi, savaşın yıkım kapasitesinin artması gibi askerî yan etkiler ortaya çıkarmanın yanı sıra, savaşa katılan ülkelerdeki devlet-toplum ilişkisini de yeniden tanımladı ve yeniden şekillendirdi. Osmanlı İmparatorluğu da bu ülkelerden biriydi. Bu kitap Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı insangücü seferberliği meselesini konu ediniyor. Özellikle Anadolu coğrafyasını ve imparatorluğun Müslüman nüfusunu odağına alan kitap, bir yandan Osmanlı devletinin, sürekli seferberlik mecburiyetinin doğurduğu badirelerle nasıl baş etmeye çalıştığını irdelerken, diğer yandan da bu sürecin Anadolu bağlamında devlet-toplum ilişkisini nasıl yeniden şekillendirdiğini keşfetmeyi amaçlıyor.

Kitapta Cihan Harbi'ndeki¹ seferberlik sürecinin Osmanlı devletini nasıl daha merkezî, otoriter ve milliyetçi bir çizgiye ittiği inceleniyor. Sürekli ve büyük ölçekli bu seferberlik tecrübesinin devleti, gerek mevcut mekanizmaları takviye ederek gerekse de ihtiyaç duyulduğunda yeni mekanizmalar tesis ederek yerel düzeydeki kontrol gücünü arttırmaya ve taşraya daha derinlemesine nüfuz etmeye zorladığı tartışılıyor. Öte yandan, savaş gayreti için devletin kendi halkına bağımlılığının bu denli artmasının paradoksal bir biçimde halkın devletle münasebetinde ona daha geniş bir hareket alanı açtığı da savunulmaktadır. Bu anlamda, toplumsal aktörlerin, Osmanlı seferberlik tecrübesi esnasında devlete karşı tamamen edilgen ve pasif olmadıkları anla-

1 Kitapta "Birinci Dünya Savaşı" ve "Cihan Harbi" ifadeleri aynı küresel çatışmayı nitelemek üzere zaman zaman birbirinin yerine ve eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

ılmaktadır; devletin seferber edici politikalarının hedefi olan insanlar faildi ve kendilerini etkileyen politikaları yeniden şekillendirebilen tepkiler üretiyorlardı. Bu tepkiler, giderek kötüleşen savaş koşullarında toplumsal aktörlerin kendi beklentileri ve önceliklerinin devletinkilerle ne kadar örtüşüp örtüşmediğine göre gönüllü destek şeklinde tezahür edebildiği gibi, seferberlik uygulamalarına açıkça direnç gösterme şeklinde de olabiliyordu. Bunun karşılığında devletin tepkisi ise, aşağıda ayrıntılı bir şekilde gösterileceği gibi, seferberlik politikalarını gözden geçirmek ve yerel düzeyde yeni kontrol mekanizmaları tanımlamak biçiminde vuku buluyordu.

Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı seferberlik tecrübesinin devlet adına iki uçlu bir çaba olduğunu söylemek mümkündür: Devlet bir yandan gönüllü desteğe yer açarken, diğer yandan direnci göğüsleyip etkisizleştirmek durumundaydı. Bu süreç içerisinde, devletle onun seferber etmeye çalıştığı toplumsal gruplar arasında yeni ittifaklar –ya da bir tür yeni bir “toplum sözleşmesi”– şekillendi. Bu toplumsal grupların bazıları savaş koşulları içerisinde devletle bir konsensüs içinde hareket etmeye meyilli iken, aynı savaş koşulları bazılarını ise devletten daha da soğutuyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndaki insangücü seferberliği iki katmanlı bir etki ortaya çıkardı: Birincisi, seferberliğin destek ve katılım boyutu devletle Anadolu Müslüman nüfusu arasında yeni ittifakların şekillenmesine yardımcı oldu. İkincisi, seferberliğe direnç veya devletin beklediği katılımın gösterilmesi devleti yerel düzeyde daha etkin bir otorite tesis etmeye zorladı. Destek ve katılım olgusu devletle Anadolu'daki Müslüman toplumsal gruplar arasında yeni bağlar oluşmasına yol açarken, bu konsensüsün içinde yer almayan ya da alamayan grupları (örneğin, Ermenileri ve Rumları) biraz daha marjinalleştirdi. Seferberliğe direnç gösterildiği ya da açıkça karşı geldiği durumlar ise devleti Anadolu taşrasında kontrol ve denetim kapasitesini arttırmaya sevk etti. Bu ikili sürecin Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasına ve Türk ulus-devletinin inşası sürecine tesir eden önemli sonuçları oldu. Devlet otoritesinin Anadolu'da yerel birimlerde etkin kılınması çabası, pürüzlerle de olsa Birinci Dünya Savaşı'nın son anına dek işleyen bir insangücü seferberliğini sürekli kıldığı gibi, Milli Mücadele dönemindeki (1919-1922) yeniden-seferberlik çabasını da görece kolaylaştırdı. Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı esnasında devletle Anadolu'daki çeşitli Müslüman nüfus arasında yeniden şekillenen ve tazelenen bağlar yeni Türk ulus-devletinin demografik temelini oluşturdu.

İnsangücü seferberliği meselesine odaklanan bu kitabın bir amacı da hem Osmanlı Cihan Harbi tecrübesini daha geniş bir bakış açısıyla anlamaya, hem de o tecrübeyi savaşın küresel tarihiyle entegre etmeye yardımcı olmaktır. Karşılaştırmalı tarih için bir temel sunma isteğinin yanı sıra, kitabın bel-

ki biraz daha genel düzeydeki niyetlerinden biri de Türk ulus-devletinin tesis sürecinde Anadolu'da devlet-toplum ilişkilerinin nasıl yeniden şekillendiği tartışmasına katkıda bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda insangücü seferberliği meselesini daha derinlemesine ve kapsamlı bir biçimde anlamının, Türkiye Cumhuriyeti'nin demografik-toplumsal altyapısının Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunda cereyan eden süreçler tarafından nasıl şekillendiğini anlamaya önemli bir katkı yapacağı şüphesizdir.

Topyekûn savaş paradoksu

Avusturya-Macaristan Arşidükü Franz Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da suikaste uğramasının ardından Avrupa Düvel-i Müazzaması arasında Temmuz Krizi'nin baş göstermesi ve akabinde savaşın patlak vermesiyle birlikte, Osmanlı devleti de zaman kaybetmeden 2 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik ilan etti ve Ekim ayının sonunda da savaşa girdi. Ancak, savaşa giren diğer ülkeler gibi Osmanlı devleti de içine girdiği bu küresel askerî çatışmanın daha önceki savaşlardan oldukça farklı türde bir savaş olduğunun çok geçmeden farkına varmıştı. Uzun ve çok cepheli bir yıpratma savaşı olan Birinci Dünya Savaşı, savaşa giren bütün ülkeleri tüm kaynaklarını savaşa için seferber etmeye zorladı. Bu savaşta savaş hazırlığı sıcak savaşın kendisi kadar ehemmiyetli bir duruma dönüştü; cephe hattı ile yurt cephesi² iç içe geçti.

Savaşı çok daha yıkıcı hale getiren bu "topyekûnlaşma" niteliği 19. yüzyılın ortasından beri cereyan etmekte olan çeşitli faktörlerin kesişmesinin bir sonucuydu. Bu faktörlerin öne çıkanlarını saymak gerekirse, "endüstrileşmiş kitle toplumu, milliyetçilik, şovenizm ve ırkçılık, kitlelerin siyasete katılımı, modern silahlarla teçhiz edilmiş kitle orduları, geniş ölçekli yıkıma imkân sağlayan endüstrileşmiş ekonomiler ve askerlerle siviller arasındaki ayrımların erozyona uğraması" zikredilebilir.³ Savaş olgusunun topyekûnlaşma eğiliminin belirgin bir biçimde tezahür ettiği ilk örnekler arasında Amerikan İç Savaşı (1861-1865) ve Almanya Birleşim Savaşları (1866-1871) sayılabilir.⁴

2 "Yurt cephesi" İngilizcedeki "*home front*" tabirinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. "Cephe gerisi" tamlaması da zaman zaman bu kasıtlı kullanılmakla birlikte, "cephe gerisi" ifadesinin bütün ülke kaynaklarının savaşa için seferber edilmesini gerekli kılan Birinci Dünya Savaşı koşullarını ihata etmekte yetersiz kaldığını düşünmekteyiz. Dolayısıyla "yurt cephesi" ifadesi meamurumuzu daha iyi anlatmaktadır.

3 Stig Förster, "Introduction", Roger Chickering ve Stig Förster (der.), *Great War, Total War: Combat and Mobilization on the Western Front, 1914-1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), s. 4.

4 Örneğin bkz. Stig Förster ve Jörg Nagler (der.), *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997). David Bell ise savaşın topyekûnlaşma sürecini daha erken başlatır ve ilk örnek olarak

Yakın zamanlı araştırmalar Rus-Japon Savaşının (1904-1905) da dünya savaşları çağının yıkım gücü yüksek çatışmalarına bir nevi giriş niteliğinde olduğunu ortaya koymuştur.⁵ Bu bakımdan, Birinci Bölüm'de de tartışılacağı gibi, Balkan Harbi'nin (1912-1913) de bazı açılardan, bilhassa yurt cephesinin giderek cepheyle bütünleşmesi süreci bakımından, topyekün savaş kavramı içerisinde yer alabilecek bir nitelikte olduğu söylenebilir.

Her ne kadar modern savaşlar daha 19. yüzyıldan itibaren topyekünleşme sürecine girmiş ise de, Birinci Dünya Savaşı özellikle bir alanda daha önceki bütün savaşlardan çok daha yoğundu: Bu alan insangücü seferberliği idi. Meşhur Prusyalı askerî stratejist-tarihçi Carl von Clausewitz'in Fransız Devrimi Savaşları ve Napolyon Savaşları'na dair gözlemlerine dayanan, modern dönemde savaşın artık "halkın savaşı" haline geldiği tespitinin⁶ aslında en olgun haline Birinci Dünya Savaşı esnasında ulaştığını söylemek mümkündür. Öte yandan, Fransız Devrimi esnasında ortaya çıkan "yurttaş ordusu" kavramı Birinci Dünya Savaşının eşiğinde, zorunlu askerlik sistemi biçimi içerisinde hemen hemen bütün ülkelerde müesses bir sistem haline de çoktan gelmişti. Zira savaş esnasında "on beş ila kırk beş yaşındaki erkek nüfusun çok büyük bir oranı asker olmuştu: Bu oran Fransa ve Almanya'da yaklaşık yüzde 80, Avusturya-Macaristan'da yüzde 75, Britanya, Sırbistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzde 50 ila 60, Rusya'da yüzde 40 idi."⁷

Elbette, topyekünleşme sürecini hızlandıran etmenler olarak yukarıda zikredilmiş olan, endüstriyel ekonominin gelişmesi, kitlesel siyaset ya da modern silahlara sahip olma gibi olgular ülkeden ülkeye farklılık arz etmekteydi; dolayısıyla, savaşın ne kadar topyekün olduğu da tek tek ülkelerin kendi özgül koşullarına göre belirleniyordu. Mesela Almanya'nın sanayi altyapısı Osmanlı İmparatorluğu'nunkinden çok daha üst bir seviyede olduğu için, savaş için kaynak seferber etmenin yoğunluğu da buna bağlı olarak farklıydı. Dolayısıyla, topyekün savaş kavramı içerisinde yerleştirdiğimiz Birinci Dünya Savaşının tabii ki her yerde aynı ve tek bir tarihi yoktu. Ancak, genel karakteristikler açısından küresel bir boyut kesinlikle mevcuttu ve bu

---

Napolyon Savaşları'nı verir. Bkz. David A. Bell, *The First Total War: Napoleon's Europe and the Birth of Warfare as We Know It* (New York: Mariner Books, 2007).

5 örneğin bkz. David Wolff vd. (der.), *The Russo-Japanese War in Global Perspective* (Leiden: Brill, 2007); Rotem Kowner (der.), *The Impact of the Russo-Japanese War* (Londra ve New York: Routledge, 2007); Selçuk Esenbel, "1904/05 Rus-Japon Savaşı", *Toplumsal Tarih*, no. 176 (Ağustos 2008), s. 69-71.

6 Carl von Clausewitz, *On War*, çev. J. Matthijs Jolles (New York: The Modern Library, 1943), s. 457.

7 "Introduction", Jay Winter, Geoffrey Parker ve Mary R. Habeck (der.), *The Great War and the Twentieth Century* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 2000), s. 2 [I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl, çev. Tansel Demirel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021)]